

«TIP OYUNU" VE BİR ALTAY MASALI

Altay Türkçesinde masal karşılığı olarak "çörçök" kelimesi kullanılır. Masal anlatıcıları ise daha çok kadınlar olmakla birlikte "kayçı" adı verilen destan anlatıcılarının da masal anlattığı bilinmektedir; Kayçı A. G. Galkin ve N. K. Yalatov bunlardandır. Altay masalları 2-20 sayfa uzunluğunda ve nesir halindedir. Bununla birlikte masallar içinde söylenen kojonlar şekline uygun olarak nazımdırlar. Ayrıca bazı durumlarda kahramanların konuşmaları da nazım şeklinde verilebilir. Bu şekilde verilen konuşmalar daha çok sözlü geleneğin kalıplaşmış ifadeleri olarak dikkat çeker. Aynı ifadelere Altay destanlarında da rastlamak mümkündür. Meselâ; "Alakan la Onın Uludan" adlı masalda yaşlı kadın oğluna şöyle seslenir:

T'eti suuniñ ol t'anında,
T' eti tuuniñ arı t'anında
Toolop bolbos mal azırgan,
Toozi t'ok t'on başkargan
Teke bay t'urtap t'at (YALATOV,1993:5).

*Yedi suyun o yanında,
Yedi dağın öte yanında
Sayılamayacak (kadar) mal besleyen,
Sayısız halk yöneten
Teke bay yaşıyor.*

Altay masalları genellikle "Ozo ozo öylör tušta..." (Çok evvelki zamanlarda...), "Ozogi çakta..." (eski çağda), "Mınañ ozo..."(Bundan önce...), "Köp köp t'ıldar mınañ ozo..."(Bundan çok çok yıllar önce), "Mınañ ozo çakta..." (Bundan evvelki çağda...), "Ozodo..." (eskiden...), "Mınañ ozo, ozogi çakta..." (Bundan önce, eski çağda...)* gibi giriş cümlelerinden herhangi birisiyle başlar. Daha sonra masal anlatıcısı "bizim Altay'da" diyerek, masalın coğrafyasını belirtir. Bunun sonunda da kahramanın Altay'da yaşadığı yeri tasvir eder. Bir çok Altay destanının girişi aynı şekildedir. Bunun en önemli sebebi kayçıların sözlü edebiyatın diğer türlerini de çok iyi bilmesi ve kay-çörçök (destan)lerin ifade gücünün masallara tesiridir.

Bazı Altay masallarının giriş sözleri Anadolu masallarıyla da benzerlik gösterir. Meselâ; "Sınaru" adlı Altay masalı şöyle başlar: "Eski çağlarda şimdiki yaşlılar annelerinden doğmamışken, kayın ağaçları küçük fidanlar iken, tek ata binen, yalnızca iki ineği sağan, yalnızca iki keçi-

ibrahim DİLEK

Gazi Ü. Fen- Edebiyat Fak.
Araştırma Gör.

leri olan yaşlı karı-koca yaşıyormuş..." (ULA-GAŞEV, 1986:293)

Altay masallarının sonunda masalı mutlu sonla bitiren anlatıcı " ...Maldu-aştı, t'alçılarlu, bayıp, t'ırgap t'urtay berdiler." (...mal-mülk içinde, hizmetkârlı, zengin, eğlenceli bir hayat sürdürdüler.) veya "...anan an onço karındaştar, t'aman-daşpay, kıya körüşpey, sayrap-t'ırgap t'ada berdiler." (...ondan sonra kardeşler, birbirlerine kin gütmeyip, kötülük etmeyerek rahat yaşadılar." ... veya bunlara benzer cümlelerle masalı bitirir.

Bugün hâlâ çok canlı bir biçimde anlatılmaya devam eden Altay masallarını S. Surazakov şu şekilde tasnif etmiştir (SURAZAKOV, 1975: 114-136):

1. Hayvanlarla ilgili masallar
2. Korkunç yaratıklarla mücadeleleri anlatan masallar
3. Büyülü masallar
4. Sosyal konulu masallar
5. Çocuk masalları

Altay masalları hakkında bu umumi bilgileri verdikten sonra ülkemizde oynanan "tıp oyunu" ve bu oyun motifi üzerine kurulu "İnstu" (ULAGAŞEV: 310-315) adlı Altay masalı bahsine geçebiliriz.

Bilindiği üzere ülkemizin muhtelif yerlerinde oynanan tıp oyunu; seçilen bir ebenin diğer oyun üyelerine "tıp" demesiyle başlar. Bu andan itibaren ebe hariç diğer oyuncuların hareket etmesi, gülmesi, konuşması ... yasaklanır. Bu arada ebe, hareketsiz kalan oyunculara oyun dışı işler yaptırmak için bazı uğraşlar verir. Hareket eden veya yapılması yasak işleri yapan oyunculardan bir giysisini çıkarmak, para vermek, taklit yapmak ... gibi cezaları yerine getirmesi istenir. Bu oyun Altay Türkleri arasında da çok yaygın olmamakla birlikte oynanmaktadır.

Aşağıda Türkiye Türkçesi ile verdiğimiz, "tıp oyunu" üzerine kurulu Altay masalı, Türk Kültürünün yaşamaya devam ettiği en uzak coğrafyalarda, ayrıntılarda dahi bir bütünlük gösterdiğini yansıtmaları bakımından önemlidir.

İristu

Sümer dağının güneş değen tarafında, süt gölünün kıyısında bir oğulcuk yaşıyormuş. Onun boyu kısacıkmuş, otların içine girdiğinde oğulcuğun tepesi görünmezmiş. İki sincabın derisinden yapılan güzel bir börk, karacanın tek ayağının de-

risinden yapılmış büyük, rahat pabuçlar giyermiş. Yüzü yusuvarlak, gözleri yıldız gibiymiş. Hiç bir zaman ağlamazmış.

Bir defasında süt gölünün ak-boro atına binen Ak-Kağan gelmiş. O çevresinden kulağa hoş gelen güzel sesler duymuş.

"Çiçekler nasıl oluyor da şarkı söyleyebiliyor?" diye, Ak-Kağan içinden düşünmüş. Atından inip, kamçısının sapıyla şakayık çiçeğinin başını araladığında, orada yuvarlak yüzlü oğulcuğu görmüş. Küçük oğulcuk bir kütüğe oturarak, kaval çalıp oynuyormuş.

- Senin adın ne çocuğum?

- Benim adım İristu.

- Senin annen, baban kim?

- Babam Sümer Dağı, annem süt gibi Ak- Göl.

- Sen bunu nereden biliyorsun?

- Dağ beni çileğiyle besliyor, göl ise suyuyla suluyor.

Çocuğun cevabı Ak-Kağan'ın hoşuna gitmiş.

- Sen benim çocuğum olmak ister misin İristu? Ben sana ipek elbise giydiririm, meyveyemişi yiyeceklerle beslerim, hızlı giden güzel atlara bindiririm.

İristu fazla direnmeden ak-boro atın terkesine binerek, Ak-Kağan'dan sıkıca tutunmuş. İki sarayı gözetleyerek yola çıkmışlar. Eve vardktan sonra kağanın davranışları başka olmuş. Çocuğa mal-davar baktırmaya başlamış, İristu kış gününün soğuşunda donup, bahar gününün yağmurunda ıslanarak gece, gündüz mal bakmış. Rüzgârın soğuşu içine işlemiş, pabuçları kurumaktan ayağına, elbisesi ise omuzlarına yapışmış. Gözlerinden yaş, ağzından kederli şarkılar dökülür olmuş. Fakat onun kederini hiç kimse bilmemiş. İristu bir defasında yeşil otların üzerinde uyuya kalmış. Düşünde ona, ak başlı, buruşuk yüzlü bir yaşlı adam gelerek:

- Sen oğulcuğum, kırdı yalnız başına yaşarken, gözünde yaş görünmüyor, ağzından kederli şarkılar çıkmıyordu. Şimdi uyuyup dururken niçin üzüntüyle inliyorsun?

- Benim ayaklarım su topladı, siğil doldu. Kollarımın gücü çıktı. Karnımda yiyecek yok. İneklerle beraber gece, gündüz dolaşmaktan gücüm kalmadı.

Yaşlı adam bastonunu okşayıp, sakalını sıvazladı. Gözünü kısarak konuşmuş.

- Sen oğulcuğum, inekleri yatırmak istersen, "Bıp" de, onlar yattıkları yerde donup kalır. Sonra

tekrar otlatmak istersen "tap- tajlañ!" de, inekler otlamaya başlar.

İristu başını kaldırıp,gözünü açmış, mavi gökyüzünde güneşten başka hiç bir şey yokmuş. Gözünü tekrar yummuş.

- Möö diye meleyen inekler her yere dağılmış.
- Bıp! diye, İristu bağırmış.

İneklerin hepsi durduğu yerde dona kalmış. Oğulcuğun üzüntüsü azalmış. Oyunu, eğlencesi artmış, ay kanatlı kuşlarla, altmış türlü çiçekle oynamaya başlamış. İnekler ise möölemeden de geviş getirmeden de yatar olmuş. Fakat İristu inekleri dondurup fazla otlatmadığı için hayvanlar zayıflamış. Bu durumu fark eden Ak-Kağan:

Tembel alçak, inekleri otlatmayı bilmiyorsun. Sen başka kişi misin? Ben bundan sonra sana kızlar gibi çegen pişirtiyim de gör.

İristu o günden sonra uykusuz kalarak, Ak-Kağan'ın altmış fıçı çegenini gece, gündüz pişirmiş. Oğulcuğun kollan güçsüzleşmiş. Ak-Kağan'ın hatunu gelinlerine rakı hazırlatıp, evine gelen zenginlere, kamlara ziyafet vermiş. Herkes akılları başlarından gidecek kadar sarhoş olmuş. Onlar eğlenip dururken İristu ise bir defa olsun rahat gün görmemiş.

- Bu ne biçim iş! diye sarhoş hatun bağırmış. Fıçıyla çegen böyle pişirilir mi? Keskin bıçakla başını keserim, uzun mızrakla yüreğini deşerim demiş.

Kağanın iki çocuğu varmış. Oğlu sekiz yaşına kadar konuşup, ayağa kalkıp yürüyememiş, yuvarlak değnek gibi yuvarlanmış. Yuvarlak yüzlü kötü yürüyüştü imiş. Kız ise; kötü yaratılışlı sincap görünüşlü imiş. Kızdığıında şeytan gibi olurmuş. Bir defasında kızla kardeşi karacanın aşık kemiği için tartışmışlar. Oğul aşığı alıp, sıkıca tutunup oturmuş. Kız ise onu tırmalayıp duruyormuş. "Bıp" diye İristu bağırınca, kızın eli kardeşinin başına yapışıp kalmış.

Bunu gören anneleri iki çocuğunu kucaklayarak:

- Ne yaptınız, benim çocuklarım? Böyle iş keşke başka insanların başına gelseydi! Diye söylenip ağlamış.

- İristu "bıp!" diye, fısıldayınca, Kağanın hatunu çocuklarına yapışıvermiş.

O vakit kapıdan Ak-Kağan giripte onları gördüğünde şaşırıp kalmış.

- Sizler sarhoş mu oldunuz, ne oldu? Diye, Ak-Kağan bağırarak sormuş, eşini dövmek için

elini kaldırmış. İristu "bıp!" diye söyleyince kağanın eli eşinin omzuna yapışıvermiş.

İristu ise kavalını eline alarak çalmaya başlamış.

-Sen, bitli, kurtlu İristu! Seçkin kamları buraya çağır, diye kağan bağırarak söylemiş. İristu çabucak gidip bütün kamları toplamış. Onlar gelerek sürü içinden seçkin tayı çekerek almışlar. İçilen rakıları alacak matara, yenilen etleri koyacak yer bulunamamış. O kadar çok yenilip, içilmiş. Kamlar yemiş, içmiş. Fakat kağan ve ailesinin durumuna çare bulamamışlar. Bir yaşlı kam şöyle demiş:

-Yeryüzünde bütün kanılardan üstün Teltekpey adlı kam var. Bizim gücümüz yetmiyor. Bu işe çare bulsa o bulur.

Hemen sözleşip İristu'yu o kama göndermişler.

İristu, Teltekpey kama varmış. Ulu Teltekpey kam gök boğasına binip, dişlerini gıcırdatarak kağanın yerine ulaşmış.

-Böyle hastalığı iyileştiremezsem Altay'ı aşan adım, ünüm, şanımlar nerede? Pipo ve tütün çekerek onları birbirlerinden ayırırım, diye Teltekpey yavaşça binitinden inip etrafı şöyle bir dolaşıp yeşil otlara oturmuş. Tütünü yakarken, İristu:

-Siz büyük insansınız, yeşil ota niçin oturuyorsunuz.? Onun yerine şu büyük sıcak taşta oturun.

Teltekpey biraz utanarak, yavaşça kalkıp, büyük taşta oturmuş.

İristu yavaşça "bıp!" demiş.

Teltekpey kam piposunun uzun sapından tutarak çekmiş. Diğerleri ise hiç nefes almadan dikkatlice onu izliyorlarmış. ikinci, üçüncü, dördüncü pipoyu da içmiş. Fakat kağan ve ailesinin durumunda bir değişme olmamış.

Teltekpey kam ayağa kalkmak isteyince oturduğu taşta onunla, ona yapışık olarak kalmış. Kam taşın ağırlığından yere düşmüş. Büyük taşla beraber yere düşen Teltekpey kam utancından gözünü kaldırıp etrafına bakamamış.

-Bu nasıl taş, çocuğum İristu?

-Taş gibi taş işte, yalnızca biraz büyük. Dağdan getirilen taş. Dağ iyesine dua ediniz, ondan yardım isteyiniz, diye oğulcuk cevap vermiş.

Teltekpey alnını yere eğip dua etmiş.

-Bıp! diye İristu bağırmış, herkes kaminin yere yapıştığını görmüş.

A a, söyleyince..., bu senin için mi utanmaz İristu? Ben seni şimdi öldürürüm! diye, kağan haykırmış.

İristu sağ kolunu kaldırıncaya onun ay gibi yüzü kızarmış.

"Tap- tajlañ!" diye söyleyince kağanın ailesi çözülüp etrafa saçılıp, Ulu Teltekpey'in alını yerden, kızı da taştan ayrılmış. Gök boğasına binerek hızla uzaklaşmış. Küçük İristu yürüyerek kağana doğru yaklaşmış.

- Evet, beni öldürmeye düşünüyordun, öldür!

Kağan sıkıca tutulmuş bir sıçan gibi titremiş. Eşi ise, büyük bir kurbağa gibi yere yayılıp oturma kalmış. Çocukların hepsi yatakların altına gizlenmiş. Kampların hepsi kaçmış.

İristu ise, altın eşiği geçip içeri girip, hiç çekinmeden altın tahta oturmuş. Oturduktan sonra kendi kendine "Tap- tajlañ" diye söylemiş, tahttan inerek Ak-Gölüne, Sümer dağına tekrar geri dönmüş.

KAYNAKLAR

SURAZAKOV, S.
(1975)

Altay Folklor, Gorno-Altaysk.

YALATOV, N.K.
(1993)

Çanlar Tuularının Çörçök-törü, Gorno - Altaysk.

ULAGAŞEV, N.U.
(1986)

Er- Samır, Gorno- Altaysk.

Bu giriş cümleleri Çankır Tuularının Çörçökteri adlı eserde yer alan 17 masaldan seçilmiştir.